

Tarih 10 Dördüncü Ünite

4.1. ANADOLU'NUN İSLAMLAŞMASI

Tasavvuf; genel anlamda kalbin kötülüklerden arındırılıp yaratılanlara karşı güzel davranılması, insanın dünyalık menfaatlerden ve nefsinden uzaklaşarak Allah'ın varlığı ile yetinmesidir.

Türlere İslamiyet'i yakından tanıtan, sevdiren mutasavvıfların ileri gelenlerinden biri de Ahmet Yesevî ve müridleri olmuştur. Ahmet Yesevî öğretisinin özü, ahlaki hürriyettir. Ahlaki hürriyete, "Hakkı bilmek için ilk önce kendini bilmek" ve "Ölmeden önce ölmek" anlayışıyla ulaşılır. Ahmet Yesevî, bunu kâmil insan öğretisiyle sistemleştirir.

Bu öğretinin temeli hikmet, sohbet ve ahlak esaslarına dayanır. Bu üç esas insanı, nefsin esaretinden ve kendine yabancılaşmaktan kurtararak ahlaki olgunluğa kavuşturur. Yesevî'ye göre herhangi bir siyasi ve sosyal hizmet; ahlaki prensiplere, insanı sevmeye, adalete, doğruluğa ve eşitliğe dayanmalıdır.

Ahmet Yesevî birlik üzerinde durmuş ve "Ben, sen diyen kimselerden geçtim işte." diyerek ayrılık ve gayrılık gütmeği yermiştir.

Eserlerinde de vahdetin yani birliğin önemini vurgulayan Yesevi, insanları sürekli toplumsal ahlakın esası olan birliğe çağırmıştır. Ahmet Yesevî, eserlerine kaynak olarak Kur'an ve hadisi esas almış ve onların özünü dile getirmeye çalışmıştır.

Mevlânâ Celâleddîn-î Rumî; öğretisinde insanlara iyiliği, alçak gönüllüğü, cömertliği, merhametli ve doğru olmayı öğütlemiştir. Her türlü sevgisizliğe, kötülüğe, bağınazlığa karşı İslami ve insani ilkeleri şiir ve musiki içinde birleştirip dile getiren Mevlânâ, etkisini yüzyıllarca sürdürmüştür.

Mevlânâ'ya göre insan, kendi kendini eğiterek hayvani ve şeytani yönlerinden sıyrılır. Kişide, çevrenin etkisine ve eğitimin gücüne inanan Mevlânâ: "İnsanın eğitimi ile yabani at rahvan olur." sözüyle eğitimle hayvanların bile yeteneklerinin geliştirilebileceğini belirtir.

Mevlânâ öğretilerinde, dinî-tasavvufî düşüncesinin kaynağının Kur'an ve sünnet olduğunu vurgulamıştır. "Biz pergel gibiyiz. Bir ayağımız din üzerinde sağlamca durur, öteki ayağımız yetmiş iki milleti dolaşır." diyerek de bir Müslüman olarak tüm insanlığı kucaklayabildiğini belirtmiştir.

"Bende benimle ilgili bir şey bırakmadı." dediği aşkın, gerçek hürriyet olduğunu idrak eden Mevlânâ, bu anlayışıyla insanlığa, merkezinde aşk bulunan etrafına da dalgalar hâlinde aşkı yayan öğretiler geliştirmiştir.

Yunus Emre; ırk, din ve dil ayrımı yapmadan tüm insanlığa yönelik öğretiler geliştirmiştir. Ona göre insan her yerde aynı değeri taşıyan yüce bir varlıktır.

"Yunus Emre der hoca, gerekse var bin hacca,

Hepisinden iyice bir gönüle girmektir."

dizesiyle Yunus, insan sevgisi ile ilgili görüşlerini ortaya koyarken bağınazca tutumlara da karşı çıkmıştır.

“İlim ilim bilmektir, ilim kendin bilmektir,
Sen kendini bilmedin, bu nice okumaktır?”

diyen Yunus’a göre ilimden asıl amaç, insanın kendini tanıması ve olgunlaşmasıdır.

Yunus, öğretilerinde bütün insanlığı ilahi aşka, kardeşliğe, merhamet ve şefkate davet etmiş; insan olmanın, kendini bilmenin, Allah’a ulaşmanın şartlarını ve yollarını anlatmıştır. Sevgi temeli üzerine kurulu düşünce dünyasında Yunus, insanı sevme noktasında kalmayıp Allah sevgisine uzanır. Onun tarif ettiği insan Hz. Peygamber’in şahsında temsil edilen insan-ı kâmindir.

Hacı Bektâş-ı Velî; ilhamını Kur’an’dan alarak insana bakar, insana hizmeti en büyük ibadet sayar. Öğretisinin temelini akıl ve bilgiye dayandıran Hacı Bektâş’ın düşünce sisteminde ayrılıkların ve farklılıkların yeri yoktur. Bütün yaratılmışlara aynı nazarla bakmış ve kimseyi herhangi bir özelliğinden ötürü diğerinden üstün tutmamıştır. Bu yüzden onda birleştiricilik duygusu hâkimdir.

Hacı Bektâş: “İncinsen de incitme.”, “Her ne ararsan kendinde ara.” sözleri ile bütün insanlığı sevgi, barış ve kardeşliğe çağırmıştır. “Düşmanın bile insan olduğunu unutma.” sözü ile de insana verdiği değeri ortaya koyan Hacı Bektâş-ı Velî, insan gönlünü incitmenin sakıncalarını ve komşu hakkının önemini dile getirir. Haksızlık ve zulüm yapanları ikaz eden Hacı Bektâş, “Bir olalım, iri olalım, diri olalım.” diyerek toplumsal dayanışmayı ve yardımlaşmayı kurmaya çalışmıştır.

Hacı Bektâş-ı Velî, “Oturduğun yeri pak et, kazandığın lokmayı hak et.” diyerek temizlik, dürüstlük, çalışkanlık ve helal kazancı teşvik ederken yıkıcılığa, zulme, sömürüye ve tembelliğe karşı da tavrını ortaya koymuştur.

Hacı Bayrâm-ı Velî; “Bilmek istersen seni, can içre ara canı, geç canından bul anı, sen seni bil sen seni.” diyerek genellikle nefsin olgunluğunu önemli saymış, olgunluğa erişmek ve kendini tanımak gibi öğretileri dile getirmiştir.

Hacı Bayrâm-ı Velî’ye göre insan ancak kendini tanıyarak ve bu düzenin asıl sahibinin emrine kendini adayarak gerçek varlığının şuuruna erer. Hacı Bayrâm-ı Velî’nin öğretisi, önce Allah’a sonra canlı cansız tüm varlıklara derin bir sevgi duymanın yanı sıra onların hizmetine kendini adanmak şeklindedir.

Hacı Bayrâm-ı Velî de Hoca Ahmet Yesevî, Mevlânâ Celâleddîn-î Rumî, Ahî Evran, Yunus Emre ve Hacı Bektâş-ı Velî gibi kendi çağına ve insanına hitap etmekle kalmamış; onların öğretileri Anadolu’dan İslam âlemine hatta bu sınırları da aşarak tüm insanlığa ulaşmayı bilmiştir.

Ahî Evran; toplumun mutluluk ve refahı için bütün sanat dallarının gerekliliğini savunmuş, sanat erbablarının belli işyerlerinde toplanarak oralarda sanatlarını icra etmelerini yani bir araya gelmelerini tavsiye etmiştir.

Ahi teşkilatının kurucusu olan Ahî Evran’a göre ahinin eli, kapısı ve sofrası açık; gözü, dili ve beli bağlı olmalıdır. Ahiliğin öğretilerinde hırsızlık, dedikodu, iftira, cimrilik, yalancılık, sözünü tutmamak, haset etmek, büyülenmek, münafıklık, katı gönüllü olmak, ayıp ve kusur araştırmak gibi kötü davranışlar engellenmeye çalışılır. Ahi eğitiminden geçen kişinin, sözü edilen kötü huylardan arınıp iyi huylar kazanması amaçlanır.

4.2. OSMANLI DEVLETİ'NDE ASKERİ SINIF (YÖNETENLER) OSMANLI DEVLET İDARESİ

Osmanlı Devleti'nde toplum, sosyal hayatın sağlıklı bir biçimde sürdürülebilmesi için iki büyük sınıfa ayrılmıştır. Bunlardan birincisi saltanat beratı ile padişahın dinî ya da idari yetki tanıdığı kişilerden oluşan yönetenler yani askerî sınıftır. Diğeri ise, idareye katılmayan muhtelif din ve soylara mensup zümrelerden oluşan yönetilenler yani reayadır. Reayanın görevi, üretim yapmak ve vergi vermek suretiyle askerî sınıfı desteklemektir.

Padişah başta olmak üzere askerî sınıfın görevi ise Osmanlı hukukunu uygulayarak ülkede adaletin hüküm sürmesini ve halkın refahını sağlamaktır. Osmanlı toplumunda yönetenler sınıfı kendi arasında seyfiye, kalemiye ve ilmiye olmak üzere üç sınıfa ayrıldı.

Osmanlı devlet sisteminin temeli, seyfiye, kalemiye ve ilmiye sınıflarının birlikteliğine dayanır. Bu birlikteliğe dayanan yapı içinde görev ve yetkileri kanunnameler ile ortaya konan umera, ulema ve kalem erbabı merkez ve taşra teşkilatının işleminde katkı sağlamıştır.

Örneğin Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatının çekirdeğini, merkezden atanan bir kadı ile güvenlik ve adaletten sorumlu bir subaşı oluşturmuştur. Taşra idarecilerinin çoğu merkez tarafından atanmıştır. Sadaret kethüdası tarafından tayin listesi yapılmış ve sadrazam tarafından atamalar gerçekleştirilmiştir.

Kalemiye sınıfı, merkez teşkilatında Osmanlı bürokratik geleneklerinin oluşmasında, resmî yazışma usullerinin ortaya çıkmasında önemli rolü olmuştur. İلميye sınıfı denilince sadece ilim adamları ve eğitim kavramları anlaşılmalıdır. Bu sınıf devletin yargı, yönetim ve şehir hizmetleri de dâhil olmak üzere birçok alanında hizmet veren bir teşkilattır. Bunun yanı sıra askerî ve idari sınıfın da ilmiye teşkilatınca yetiştirildiği düşünüldüğünde, Osmanlı Devleti'nin asırlarca ayakta kalmasında ilmiye sınıfının büyük rolü olduğu görülmektedir.

1-SEYFİYE (EHL-İ ÖRF)

Padişah örfünün uygulayıcısı olan bir koldu. Diğeri bir deyişle yürütme gücünü temsil ediyordu. Divan-ı Hümayun'daki temsilcileri vezirlerdi. Birinci vezir, vezir-i azam veya sadrazam diye adlandırılır ve devlet işlerinde padişahın mutlak vekili sayılırdı.

1475'e kadar padişah Divan'a bizzat başkanlık yapmıştır. Ondan sonra bir arz odası inşa edildi. Padişah divan üyelerini burada kabul etmeye başladı. Divan'da görüşülen önemli konulara ilişkin kararlar ancak padişahın onayı ile kesinlik kazanırdı. Ancak devlet işleyişine ait sıradan işlemler Divan'da kesin karara bağlanırdı.

Vezirler Divan'da rütbe sıralanırlar ve kendilerine kubbenişin vüzera denirdi. Örf kolu, Divan dışında vezir, beylerbeyi, sancak beyi, kapıkulu zabıtları ve neferleri, tımarlı sipahileri olarak devam ederdi. Seyfiyenin iki temel görevi **yönetim ve askerlik**ti.

Yönetim Görevi: Osmanlı yönetim geleneğine göre, reayanın refah içinde yaşayabilmesi, adaletle yönetilebilmesi için, seyfiye kolu içindeki her dereceden görevli bey veya paşa unvanıyla merkezde ve taşrada görev yapıyordu.

Askerlik Görevi: Seyfiye'nin bir görevi de askerlikti. Osmanlı ordusu, devletin diğeri kurumlarında olduğu gibi, kapıkulu ve tımar sistemlerinin birleşmesinden bir silahlı kuvvetti. Ordunun ağırlığını kara ordusu oluşturmaktaydı. Ancak erken tarihlerden itibaren Osmanlılar denizcilikte de önemli faaliyetler yürütmüşlerdir.

2-KALEMİYE

Bu sınıf, Osmanlı idari ve mali bürokrasisini oluşturuyordu. Divan'daki temsilcileri **Nişancı ve Defterdardı**. Nişancı, tımar sisteminin uygulanmasını sağlayan organizasyonun başındaydı. Ayrıca başta Divan yazışmaları olmak üzere, devlet merkezindeki bütün muamelatı emrindeki katiplerle yürütüyordu. Defterdarlarda maliye alanında aynı fonksiyonları yüklenmişlerdi. Küttab sınıfı, bu özellikleriyle devletin şeriat dışında örf alanındaki kurallarını sıkı sıkıya saklayan gruptu.

Nişancı: Tevki'i de denirdi. Nişancının üstlendiği görevler bakımından iki önemli işlevi vardı. Bunlardan ilki, merkez bürokrasinin her türlü işlemlerini yürütmektir. Bunu kendisine bağlı Reisü'l-küttab ve ona bağlı kalemler vasıtasıyla yapıyordu.

Beylikçi Kalem: Divan kalem denilen bu kalem, Divan-ı Hümayun'un işleyişi sırasında tutulan kayıtları düzenlerdi.

Tahvil Kalem: Bu kalem, her kolun yüksek dereceli görevlilerinin özlük (atama, tayin, azil vb.) işleriyle ilgili ferman ve beratları düzenlerdi. Ayrıca tımar sistemi ile ilgili her türlü emirlerde buradan çıkarılırdı.

Ruus Kalem: Tahvil kalem dışında kalan devlet görevlilerinin özlük işlerine bakardı.

Amedi Kalem: Sadrazam ile padişah arasındaki yazılı ilişkilerin, dış ilişkilere ait metinlerin düzenlendiği kalemdi.

Nişancının görev alanına giren ikinci işlevi, merkezde üçüncü hazine sayılan **Defterhane-i amire** idi. Defterhane'de tımar uygu-lamasına ait kayıtlar tutulurdu. Defterhane **Defter Emini** denen bir görevlinin denetiminde idi. Defterhanede yapılan işlemlere göre **Mufassal, icmal ve Ruznamçe** kalemleri vardı. Merkezdeki defterlerin bir nüshası da eyaletlerde bulunurdu.

Klasik dönemde Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki defterdar bulunurdu. Mali işlemler Defterdara bağlı çeşitli kalemlerce yürütülürdü. Bunların başlıcaları şunlardı: Ruznamçe kalem, Maliye Ahkam Kalem, Tarihçi Kalem, Gelir-Gider kalem.

3-İLMİYE

Osmanlı Devleti'nde ikinci önemli kol ilmiye sınıfıydı. İlmiye sınıfı, medreselerden yetişen bilgili kişilerden oluşuyordu. İlmiyenin devlet yönetiminde ve toplum içinde üç önemli görevi vardı: **Tedris, kaza ve ifta**.

Bu üç görevden ilki bilgi aktarma görevi idi. Buna tedris denmiştir. Medreselerde Müderrisler tarafından verilirdi. İkinci görev, kaza görevi idi. Kaza aslında hükümdara ait olan bir yetki idi. İlmiye bu yetkiyi onun adına kullanıyordu.

Kaza, İslam hukukuna göre hüküm verme görevidir. Bu kaza görevi iki boyutlu idi. Boyutunun ilk yönü, kişiler arasındaki anlaşmazlıkları "fasl" etmek, yani çözümlenmektir. Bu bakımdan kaza yetkisini kullanan kadı, bir yargıçtı.

Kazanın ikinci boyutu, kamu düzeni ile ilgiliydi ve bakımdan kadılar yönetim konusunda da büyük yetkilerle donatılmışlardı. Osmanlı kanununa göre, "**bey, kadı hükmü olmaksızın icraatta bulunamaz, kadı da hüküm verdikten sonra hükmün yerine getirilmesini bizzat kendisi yapamazdı**".

"İlmiye mensuplarının üçüncü görev alanı, **ifta**; yapılanların şeriate uygun olup olmadığı konusunda fikir beyan etme yetkisiydi. Bu yetkiye sahip olana müftü (şeyhülislam) denirdi. Müftüler, kendilerine başvurulması durumunda herhangi bir işlemin veya eylemin verirdi. Din kurallarına uygun olup olmadığına dair fetva

Şeyhülislam ve ilmiye mensuplarının özlük işlerini yürüten kadıaskerler, Divan-ı Hümayun'un üyesi olan ilmiye mensuplarıydı. Müderris, kadı veya müftü aynı kol içinde olan görevlilerdi. Bu

sebeple bir ilmiye mensubu bu görevlerden herhangi birini yapabilir, isterse zaman içinde birinden diğerine geçebilirdi.

Kadınların yönetim açısından görevleri şunlardı: Miras, ticaret ve nikah işlemlerini karara bağlarlardı. Yönetici olarak kadının kendi hüküm bölgesinde bütün görevliler üzerinde denetim yetkisi vardı. Hükümdardan gelen emirleri halka duyururdu. Vergilerin toplanmasında etkiliydi. Kadının en büyük yardımcısı naib idi. Naibler bilhassa nahiyelerde kadı adına hüküm verirdi. Bazı büyük kazalarda miras işlemlerini yürütmek üzere **kassam** denilen görevliler bulunurdu. Mahkemelerde ayrıca kadıya bağlı olarak çalışan **muhzırlar** vardı.

Bunlar davalıları mahkemeye getirmek ve hüküm sonrasında davacının hakkının alınmasında kendisine yardımcı olmak gibi önemli bir görevi yerine getirirlerdi. Kamu davası niteliğini taşıyan davaların suçlularını kadı huzuruna getirmek görevi, bir örf mensubu olan **subaşılardan** görevi idi.

Medreseler ve Tekkeler

Osmanlı Devleti'nde medreseler, İslami ilimleri üst düzeyde öğretmek insanları yararına sunmayı amaçlamıştır. Medreselerde tefsir, hadis, kelim ve fıkıh gibi temel İslami ilimlerin yanında matematik, astronomi, fizik, mantık ve felsefe gibi akli ilimler de okutulmuştur.

Osmanlı müderrisleri akli ilimlerden özellikle mantık ve matematiğe önem vermiştir. Osmanlılarda iyi kadı olmanın yolu matematik ve astronomi gibi bilimleri de bilmekten geçmiştir.

Medreseler; Osmanlı Devleti'nde âlimlerin yetiştirildiği, bilginin üretildiği yerdir. Orhan Bey'den itibaren diğer padişahlar da Bursa ve Edirne'de çeşitli medreseler yaptırmıştır. Medreseler, müderrislerinin yevmiyelerine göre 20'li, 40'lı, 60'lı medreseler şeklinde derecelendirilmiştir. Medresenin derecesi yükseldikçe müderrisin geliri de artış göstermiştir.

En yüksek dereceli medrese Fatih'in yaptırdığı Sahn-ı Seman Medreseleriydi. Daha sonra Kanuni Sultan Süleyman, Sahn-ı Seman Medreseleri ile aynı dereceye sahip Süleymaniye Medreselerini yaptırmıştır.

Osmanlı Devleti'nde cami ve kütüphanelerde de medrese eğitime benzer bir eğitim verilmiştir. Medrese eğitiminden farklı olarak daha çok halkın din eğitimini ve mensuplarının nefis terbiyesini esas alan tekke ve zaviyeler, eğitim ve bilgi üretiminin yapıldığı diğer kurumlardır. Osmanlı sultanları tasavvuf mensuplarına karşı oldukça müsamahakâr davranmıştır.

Öyle ki tekkedeki derviş ve arifler, ilmiye sınıfından kabul edilmiş ve bunlara da yevmiye ödenmiştir. Devletin tekke ve zaviyelere olumlu yaklaşımı tek taraflı olmamıştır. Dervişler ve arifler de nüfuzlarını devletin ilerlemesi yönünde kullanmıştır.

Fatih, ilmiye sınıfında hem teşkilat ve eğitim hem de anlayış açısından önemli değişiklikler yapmıştır. Bu dönemde müspet ilimler ve felsefi yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Birçok Latince eser Türkçe'ye çevrilmiş özellikle tıp, matematik ve astronomi alanlarında yeni eserler yazılmıştır. Dinî ve felsefi konulara ilgi duyan Fatih, ulema ile yakın ilişkiler kurmuş, birçok ilmî konunun tartışılmasını teşvik etmiştir. Bunun sonucu olarak Türk dünyasının önemli bilim insanları ya da onların yetiştirdiği kişilerden Akşemseddin ve Ali Kuşçu gibi alimler Fatih'in yanında yer almıştır.

Akşemseddin (?-1459)

Asıl adı Şemseddin Mehmet olan Akşemseddin, Şam'da doğmuştur. Teni beyaz olduğundan Akşemseddin olarak meşhur olmuştur. Akşemseddin Türk siyasi ve ilim tarihinde önemli bir yere sahiptir. II. Mehmet'in İstanbul'u kuşatması sırasında, padişahın ve ordunun manevi gücünün yükseltilmesine yardımcı olan Akşemseddin, fetihten sonra Ayasofya'da kılman ilk cuma namazında hutbeyi okumuştur.

Akşemseddin, Sahn-ı Seman medreseleri yapılıncaya kadar medrese olarak kullanılan Zeyrek Camisi'nde ders vermiştir. Hastalıkların nedenlerini açıklayan Akşemseddin'e göre hastalıklar, kalıtsal olan ve mikrop yoluyla geçen şeklinde ikiye ayrılmıştır. Böylece Akşemseddin, mikroptan haber vermesi bakımından Louis Pasteur (Pastör) ve Robert Koch (Rabirt Koh) gibi bilginlerin öncüsü olmuştur.

Ali Kuşçu (?-1474)

Ünlü Türk sultanı ve bilim adamı Uluğ Bey'in "Doğancı Başısı" olduğu için ailesi "Kuşçu" lakabıyla tanınıyordu. Küçük yaştan itibaren matematik ve gök bilimine ilgi duyan Ali Kuşçu, Semerkand'da devrin en büyük bilim adamları olan Kadızâde-i Rumî, Gıyâseddin Cemşîd el Kâşî ve Uluğ Bey'den matematik ve gök bilimi dersleri aldı.

Ali Kuşçu'yla beraber İstanbul medreselerinde, özellikle gök bilimi ve matematik alanında büyük gelişmeler başlamıştır. Onun etkisiyle Fatih, medreselerin vakfiyelerinde değişiklik yapmış ve müderrislere naklî ilimlerin yanında akli ilimlerde de uzman olma zorunluluğu getirmiştir. İstanbul'un ünlü bilim insanları da Ali Kuşçu'nun matematik ve gök bilimi derslerini izlemiştir. Ali Kuşçu, Osmanlı Devleti'nde Hoca Sinan Paşa, Molla Lütî ve Mehmet (Mirim) Çelebi gibi kıymetli gök bilimcilerinin yetişmesini sağlamıştır. Ali Kuşçu, İstanbul'un enlem ve boylamını belirlemek için de çalışmalar yapmış ve günümüzde kabul edilen değerlere yaklaşık bir değer bulmuştur.

Uluğ Bey (1394-1449)

Asıl adı Muhammed Turğay olan Uluğ Bey Timur'un torunudur ve devlet adamlığından ziyade, bilimsel çalışmalarıyla tanınmıştır. Özellikle matematik ve gök bilimine ilgi gösteren Uluğ Bey, Semerkand Medresesi'ni kurmuş; devrin en büyük rasathanesi olan Semerkand Gözlemevi'ni de yaptırmıştır.

Gök bilim kataloglarının en mükemmeli olan "Zîc-i Uluğ Bey", günümüze kadar konumsal gök biliminin temel kitabı olarak kullanılmıştır. Zîc; VIII ve XVI. yüzyıllar arasında İslam gök bilimcilerinin hazırladığı; yıldızların, gök cisimlerinin gerçek ve görünür konumları ile hareketlerinin çizimine verilen addır.

XVII. yüzyılda, İngiltere'de Greenwich Gözlemevi'ni kuran John Flamsteed (Con Fileymstid) "Britanya Gök Tarihi" adlı eserini hazırlarken, Zîc-i Uluğ Bey'den yararlanmıştı. 1836'da yayınlanan 4 ciltlik Ay haritasındaki kraterlerden birine Uluğ Bey ismi verilmiştir.

4.3. HALK KÜLTÜRÜ VE KİTABÎ KÜLTÜR (OSMANLI'DA SÖZLÜ VE YAZILI KÜLTÜR)

Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi'nde ortaya çıkan sözlü ve yazılı edebiyat ürünleri, Türkiye Selçukluları ve Beylikler döneminin kültür dünyasıyla benzerlik gösterirdi. Anadolu'da XII. Yüzyıldan itibaren farklı sınıf ve seviyeden insanlar; hikâye dinleyerek, kukla ve taklit izleyerek, nükte ve şaka yaparak gülep eğlenirdi.

Türkiye Selçuklu ve Anadolu beyliklerinin saraylarında nedim, komik, taklitçi, ozan ve şairler bulunurdu. Bu saraylarda bulunan nedimin görevi kısaca anlatmak, taklit yapmak, kısacası eğlendirmektir. Bu kişiler edebî terbiye sahibi, bilgili ve zeki insanlardı.

Anlatılar; genel olarak masal, menkıbe, fıkra ve hikâyeler ile eski Türk kültüründen gelen unsurları, İran ananelerini, Hind hikâyelerini ve İslam kültür dünyasının etkilerini içermiştir. XV. yüzyıldan itibaren nedim ile meddah lakabı aynı anlamda kullanılmaya başlamış ve XVI. yüzyılla birlikte meddahlık gitgide yaygınlaşmıştır.

Bu dönemde ozanların yerini ise âşık ve saz şairleri almıştır. Genellikle sanatını halk arasında icra eden bu kişilerden öne çıkanlar saraylarda kendilerine yer bulmuştur.

Osmanlı Devleti, çeşitli etnik ve dinî kökenden halkların ticari, sosyal, kültürel, dinî ve bilimsel etkinliklerini sürdürdüğü bir devlettir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde, geniş ve zengin bir kültürel birikim oluşmuştur. Farklı kültürlerin katkılarıyla oluşan bu birikim, tarih boyunca yazılı veya sözlü olarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Osmanlılar da diğer büyük devletler gibi kültürünü çeşitli yollarla kaydederek korumuş ve kendisinden sonra gelen nesillere aktarmaya gayret etmiştir. Kültürün yazılı olarak aktarılmasında çoğunlukla ferman, berat, ahitname gibi devlet yayınları ile telif veya tercüme kitap, risale ve minyatür vb. kullanılmıştır.

Osmanlı hükümdarlarında kitap toplama ve bunları kullanma alışkanlığı vardı. Padişahların kendilerine ait en az bir kütüphanesi bulunurdu. I. Murad tarafından Bursa'da kurulduğu ifade edilen kütüphane, ilk saray kütüphanesi olarak nitelendirilir.

Osmanlı Devleti'nde saray kütüphaneleri dışında, özellikle XVIII. Yüzyılın sonundan itibaren batılılaşma ve çağdaşlaşma hareketlerinin etkisiyle kurulan darülfünun, hendesehane, mühendishane ve muallimhane gibi üniversite kütüphaneleri vardı.

Osmanlı padişahları, kuruluştan itibaren şair ve bilim insanlarıyla yakın ilişki içinde olmuş ve Türk dilinin gelişimini hızlandırmışlardır. Arapça ve Farsça pek çok eser, Türk kültürüne kazandırılmış ve böylece devletin bilgi ve kültür seviyesi yükseltmek istenmiştir.

II. Murat (1421-1451)

II. Murad Devri, önemli kültürel gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Türk diline önem veren padişah, Türkçe eserler yazdırdığı gibi birçok yabancı eserin de Türkçeye tercümesini sağlamıştır. II. Murad Dönemi'nde âlimler Türkçe eser yazma konusunda teşvik edilmiştir.

Âşık Paşa'nın yazdığı "Garipname" adlı eser bu teşviklerin bir neticesi olarak kabul edilmelidir. Millî bir kültür hareketine öncülük eden II. Murad, Danişmentli ve Selçuklu devirlerindeki Fars kültürünün etkilerini unutturmak için çalışmıştır.

Türk diline ait önemli eserler olan Yazıcızâde Ali'nin "Tevârih-i Âl-i Selçuk"u; Molla Arif Ali'nin "Danişmendnâme"si; Şeyhî'nin "Hüsrev ve Şirin"i; Mercimek Ahmet'in "Kâbusnâme"si II. Murad Devri'nde yazılmıştır. Yine II. Murad zamanında Yazıcızâde Mehmet Efendi tarafından kaleme alınan "Muhammediyye" adlı eser dinî edebiyatımızın temel eserlerindedir.

Osmanlı Devleti'nde padişahlar sadece siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeler ile meşgul olmamış, kültürel faaliyetlerde de bulunmuştur. Birçok Osmanlı padişahı yüksek eğitimlerinin yanında kalemi güçlü şairler olarak da karşımıza çıkmıştır. Hatta bazı padişahlar "divan" sahibi olacak kadar şiir yazmış ve Divan edebiyatına yön vermiştir.

Bilinen ilk şair padişah olan II. Murad, gündelik hayatındaki hislerini zaman zaman nazım şeklinde dile getirmiştir. II. Murad'ın şair ve âlimleri haftada iki defa huzurunda toplaması da sanata verdiği önemi göstermektedir. II. Murad'dan itibaren Osmanlı padişahlarının birçoğu şair olup Divan edebiyatı ananesince isimleri yerine mahlaslar kullanmıştır.

Yavuz Sultan Selim, henüz şehzadeligi sırasında Şah İsmail için nazım şekli ile o zamana kadar görülmemiş bir şiir yazmıştır. Şiir okunurken yukarıdan aşağıya, soldan sağa aynı şekilde okunabilmektedir.

4.4. FETİHLE GELEN DÖNÜŞÜM OSMANLI'DA ZANAAT, SANAT VE KÜLTÜR FAALİYETLERİ

Geleneksel anlamda konar-göçer bir yaşam tarzına sahip olmasına rağmen Osmanlılar, kuruluştan itibaren yerleşik hayatı daha fazla benimseyen bir siyasi teşekkül olarak ortaya çıkmıştır. Kurulduğu bölgedeki kadim şehir, kasaba ve köyler ile buralarda yaşayanları yadırgamadan kabullenen Osmanlılar; cami, medrese, mescit, han ve hamam gibi yapılarla buraları imar etmiştir. Ayrıca fethedilen şehirlerdeki çarşı ve pazarlar geliştirilmiş ya da yeniden inşa edilmiştir.

Yeni bir şehrin kurulup gelişmesi, coğrafi şartlarının elverişliliğine ve uzun bir sürece bağlıdır. Orta Çağ'ın teknoloji düzeyi düşünüldüğünde yeni bir şehir kurmaya cesaret edecek veya ihtiyaç duyacak devlet bulunmuyordu. Bu nedenle Türkler de fethettikleri şehirlere yerleşerek onları imar etmeye devam etti. Osmanlı Devleti'nin fethettiği şehirlerde Türkler, Bizans mahalleleri dışında kendi mahallelerini kurdu.

Orhan Bey'in İznik'te kendi vakfı olarak kurduğu imaretiyle birlikte yeni bir şehir merkezi modeli ortaya çıkmıştır. Bu model en mükemmel hâlini İstanbul'da, Türk şehir modeliyle almıştır. Buna göre şehir merkezine cami, aşevi, hamam, şifahane gibi kurumlar yapılmış, yerleşme ise daha dış mahallelere kaydırılmıştır.

Osmanlılar, şehirleşmeye getirdikleri bu yeni mimari anlayışla dağınık şekilde bulunan sosyal kurumları bir site içinde toplamıştır. Ayrıca şehir merkezlerinde pek çok işyeri inşa edilmiş, sosyal kurumların giderlerini karşılamak için vakıf olarak kiraya verilmiş ve böylece şehirlerin sosyo-ekonomik canlılığı sağlanmıştır.

Osmanlı'da mahalle, birbirini tanıyan bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuştur. Bir başka ifade ile mahalle; aynı mescitte ibadet eden cemaatin, aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehrin bölümüdür.

Balkanlarda bulunan bugünkü yol ve şehir ağının ana hatları da Osmanlı Dönemi'nde ortaya çıkmıştır. Filibe, Sofya, Belgrad, Üsküp, Manastır, Köstence ve Rusçuk birer küçük kasaba veya köy iken Osmanlı Dönemi'nde büyük şehirler hâline gelmiştir. Bunun yanında Osmanlı egemenliği ile beraber Edirne, Selanik, Niğbolu, Silistre gibi şehirler de büyük gelişme göstermiştir.

Osmanlı Dönemi'nde büyüyen ve gelişen bu şehirler, başlangıçta idari-askerî merkezlerken zamanla dokumacılık, boyacılık, dericilik gibi el sanatlarının gelişmesi ve esnafın buralara yerleşmesiyle ticari merkezler hâline gelmiştir.

Osmanlılarda El Sanatları

Bosna'dan Yemen'e, Kafkasya'dan Kırım'a kadar çok farklı coğrafyalara hükmeden Osmanlı Devleti, insanların yeteneklerini kullanabilmelerini sağlamak amacıyla güvenli bir ortam oluşturmuştur. Bu güvenli ortamda şehirler; mimarisıyla, zanaat, sanat ve kültür faaliyetleriyle birer yaşam merkezi hâline gelmiştir.

Özellikle kuruluş devrinden itibaren İznik, Bursa, Edirne ve İstanbul, Osmanlı sanat ve mimarisinin beşiği olmuştur. Günümüze kadar ulaşan müzeleri, sarayları, koleksiyonları, kütüphaneleri ve camileri dolduran tezhip, çini, minyatür, halı, kilim, kumaşlar ve binlerce cilt yazma eser vardır. Bu eserler, Anadolu ve çevresinde gelişen Türk el sanatlarına ait zengin bir hazinedir.

Bir milletin kültürel kişiliğinin en canlı ve anlamlı belgeleri niteliğinde olan el sanatları, Osmanlı Devleti'nde büyük gelişme göstermiştir. Özellikle ahşap ve taş işlemeciliği, dokumacılık, çinicilik ve hat sanatları yeni bir ifade ve anlatım zenginliği kazanmıştır. Bu dalların her biri kendi içinde ustalık alanları, kullanılan gereç veya üretilen üründen adını alan gruplara ayrılmıştır.

Nakkaşlar, kuyumcular, kâtipler, ciltçiler, çiniciler, kumaş dokuyucuları, maden işi yapan kazgancılar, ahşap işleriyle uğraşan künde-kârlerden oluşan bu sanat ve zanaat grupları, kendi içlerinde birer eğitim kurumu gibi çalışmıştır.

Bu meslek gruplarının ustaları, Ahilik teşkilatına bağlı olarak loncalar oluşturmuş ve “esnaf şeyhleri” tarafından yönetilmiştir. Ahi terbiyesiyle yetişen Osmanlı sanat-kârlarının hile ve aldatmaca bilmediği, bu yola başvuranların ise şiddetle cezalandırıldığı bilinmektedir.

Dokumacılık, Osmanlı Devleti’nde gerek artan nüfusun gerekse sarayın ve ordunun ihtiyaçlarına cevap verebilmek için hızlı bir şekilde gelişmiştir. Dokuma sanayinin geliştiği Bursa’da; yünlü kumaşların, ipekli dibaların ve her cins kadifenin dokunduğu bilinmektedir. Dokumacılıkta oldukça ileri gitmiş olan Çin bile Bursa’dan kumaş satın almıştır. Yine bu dönemde Macaristan, İtalya, Polonya ve Balkan ülkelerinin pazarlarında Bursa kumaşları satılmıştır. Bursa kumaşlarının üstünlüğü, malzemesinin zenginliği ve desenlerinin güzelliğinden kaynaklanmıştır. Osmanlı şehirlerine, yabancı ülkelere boyanmak için kumaşlar gönderilmiştir. Ayrıca Türk alı ve çini mavisini gibi renklerin usullerini öğrenmek için Osmanlı şehirlerine Fransa’dan heyetler gelmiştir.

Ahşap işlemeciliği, Osmanlılar Devri’nde daha ziyade geometrik yıldız motifleri ile fildişi ve sedef kaplamalı olarak yapılmıştır. Süslemelerde yazı hemen hemen hiç görülmeyecek şekildedir. I. Ahmet’in sedef kaplamalı firuze, yakut ve zümrüt taşlarıyla süslü tahtı başta olmak üzere Kur’an mahfazaları, rahleler ve minberler gibi nadide eserler dünya müzelerinin en kıymetli koleksiyonları arasında yer alır.

Çini sanatında Selçuklu Dönemi’nin ardından, Osmanlıların İznik’te bir çini merkezi kurmasına kadar duraklama yaşanmıştır. Osmanlı Dönemi’nde İznik ve Kütahya’dan sonra Bursa, Edirne ve İstanbul da önemli çini merkezleri olmuştur. XV ve XVI. Yüzyıllarda mimari ile kaynaşan çini süslemelerinin en güzel örnekleri; İznik Yeşil Camii, Topkapı Sarayı Çinili Köşk, Bursa Yeşil Camii ve Yeşil Türbe’dir.

Osmanlı Dönemi’ndeki çinilerde, Selçuklulara nazaran renklerde de artış olmuştur. Bu dönemde yeşil, mavi ve siyah ile beyaz, sarı ve fıstıklı yeşil kullanılmaya başlamıştır. Rüstem Paşa Camii ve Türbesi’ndeki çinilerde kırk bir çeşit lale motifi kullanılmıştır. Günümüzde çini sanatı Kütahya’da yaşatılmaktadır.

Taş süsleme sanatı, XV. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde hızla gelişme göstermiştir. İlk dönem Osmanlı mimarisinde taş işlemeciliği, daha çok yapıların dış kısmında uygulanmıştır. Bu uygulamaların ilk örnekleri Bursa Yeşil Camii yüzey süslemesinde ve Edirne Eski Camii minberinde görülmüştür. Mimari anıtlarda ve mezar taşlarında kullanılan ve yapıldığı yörenin özelliklerini gösteren motifler, gündelik eşyalarda da kullanılmıştır. Mezar taşlarında bir gelenek olarak kadın, çocuk, erkek ve meslek başlıkları yapılmış ve bu başlıklar ölenin sosyal durumu ile o dönemin kıyafetleri hakkında bilgi vermiştir.

Hat, yazıyı estetik ölçülere bağlı kalarak güzel bir şekilde yazma sanatıdır. İslamiyet’te dinî yapılarda resim bulunması uygun görülmediği için bunun yerini yazı sanatı olan hat almıştır. Hat sanatı, zamanla mimari dekorların başlıca zenginliği ve bütün dekoratif sanatların da önemli bir unsuru hâline gelmiştir.

